

SZEMLE

Társadalmi kommunikáció, közösségi változásuniverzum

(Egypár változás-könyv margójára)

Kulcsfogalom a kultúrában, eligazító tartalom a közösségi kölcsönhatásokban: „kommunikálunk, tehát vagyunk”. De közben a világszerte élők, a helyi társadalmak és kulturális közösségek tagjává lenni vagy a helyi hagyományban megőrzött közösségség révén létkérdéseket fölvetni – van, kinek könnyedén megy, s akad, ki megszenved vele, hogy értelmező közösségek között értelemre találjon, olykor szemben az idővel és terekkel, de kivált a bennük állandósult létformáinkat, közlés-felzúg és változások univerzumát keresve.

Talán nem kevesebbre, de egyértelműbben merészebbre vállalkozik az a szerzői-kutatói közösség, mely korunkban az átalakuló társadalmak, viselkedés- és közlésformák lokális közegében erdélyi példátartat keres kommunikációkutatási céllal, a tér- és eszköztárak használatára összpontosítva. Egy többéves feltáró projekt tematikus eredményeit fogja össze *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma* című kötet (szerzői Gagyi József, Pletl Rita, Ungvári Zrínyi Ildikó, Ungvári Zrínyi Imre, Varga Attila. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2009, 267 oldal.), melyben az Alvin Toffler által tematizált „Harmadik Hullám” kortársai számára korélményként adatott új civilizatorikus állapot lesz életmódközösségekben kutatható korszak. Toffler s a reá hivatkozó szerzők itt a modernizációk korábbi, föld és terület, majd gyár és pénz jellegadó korszakai után következő konfliktuspotenciálját, az információra és tudásra épülő hatalom nyomasztó voltját prezentálják erdélyi közegben.

Ott, ahol a hatalom forrása nemcsak régen állt ilyen elemekből, de ma is egy időben van jelen a megrekedt agrárium, a kínlódo gyár, a keserves szolgáltatás és romló családszerkezet melletti térnyerése mindannak, ami a civilizációs hullámmá sok kulturális egyvelegében a legrosszabb összhatást eredményezi.

A romániai modernizációt kezdeteitől jellemző regionális és strukturális átalakulás a társadalom egyenlőtlenségi eltéréseit mikroregionális terekben teszi immár megnevezhetőbbé, kevésbé az „Erdély-univerzumban”. S az erdélyi térben másként, mint a „falusi népesség” körében, mely az ország lakosságának negyven százalékát teszi ki, a modernitás sodrása és kockázatai számos visszahatástól, fokozódó elmaradástól válnak kontrasztossá, s veszélyeztetik a „túlélő társadalom” esélyeit, azaz visszahatnak nemcsak az 1989 előtti dinamikára, hanem a folytonosságra is, a változások révén eljövő új lehetőségek mellett a modernizációs deficitök felhalmozódására, a visszafederalizálódás (patronus-kliensi viszonyok, individualizálódás a kimerülő családi gazdaságok egyénei körében, korrupció növekedése, érdekérvényesítési utak felülről függése, változási perspektívák városokba telepedése, piaci és munkapiaci kínálat szűkülése, mozgásterek karcsúsodása) egyaránt a „visszavilázalódás” irányába hat. Mindezek mellett a fogyasztással összefüggő, centralizálódó mozgástér, a közlekedés, oktatás, kommunikációs formák visszaszorulása is technológiai adottságok és az

A. Gergely András (1952) – az MTA Társadalomkutató Központjának tudományos főmunkatársa, a politikatudomány kandidátusa (PhD), az ELTE Társadalomtudományi Kar kulturális antropológiai tanszékének oktatója, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának tanára, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

interakciókban résztvevők „életteremtő” felteeleinek romlásával kecsegtet. Ugyanis csalfa képzetté foszlik immár „a szokások, cselekvési minták, az összeegyeztethetőre és összeegyeztetetlenre vonatkozó képzetek, a törvényes keretek és általában az erkölcs, az ízlés és a jogtudat átalakulása”, mivelhogy az „1989 utáni Erdélyben a látható és láthatatlan (illetve álló és mozgó) szerkezetek változása” gyakorol hatást az emberek kommunikációs magatartására (idézetek a 11. oldalról, Gagyí–Ungvári). Az átfogó, komplex megközelítésmódot a szerzői kutatócsoport az egyes szakterületek felől közeledve, a kommunikációs változások mikéntjét kívánva megragadni, szilárd meggyőződéssel ad elemzést arról, hogy „az 1989 utáni erdélyi társadalomban tapasztalható változások az emberi interakciók megváltozott kereteiből és formáiból érthetők meg. Az emberi viszonyokat kifejező cselekvésekként, az interakciók, legyenek azok ember és tér, ember és jármű, ember és hivatal, ember és szöveg, vagy közvetlenül ember és ember közöttiek, magukon viselik az önkifejezés, a saját és a partner pozíciójára utalás és a cselekvésorientáltság (performativitás) jegyeit... A kommunikáció az a médium, amelyben a változások és a hagyományos formák közötti összeütközések konkrét emberi értelmet nyernek” (12.). Ekként a kommunikációs tartományok felé a tér és látvány viszonyában közelítve, a közlekedési és önmegjelentési módokban, a kommunikáció eszköztárát tekintve, a normatív szabályozás intézményeit és dokumentumait vizsgálva, az iskola kultúráját és a társadalom nem formális intézményi szerkezetét külön is részletezve taglalják a többszörös átfedésben, kölcsönhatásban megnevezhető kommunikatív problémaköröket.

Magamra nem vállalva, hogy mind a tizen-négy témakört ismertetem, csupán idéznem lehet a fejezetcímekből, egyúttal annak illusztrálására is, mennyiféle kommunikációs dimenzió lehet képes a változások tüneténeinek regisztrálására: hagyományos-átmeneti-modern életvilágok alakzatai (Gagyí – Ungvári Z. Imre), életmód-modernizációk és gépesítettség rendjei (Gagyí), jog és

kommunikatív szerkezetek működés módja (Varga Attila), iskolai miliő mint kommunikációs randevú-helyszín (Pletl), társas kommunikációk változásai, valamint erkölcsi szocializáció, önreprezentációk (Ungvári Z. Imre), új televíziózási formák (Gagyí), városi színház, tér és látvány (Ungvári Z. Ildikó), tizenévesek kommunikációs szokásvizsgálata, televíziózás és mobil kommunikáció (Pletl, Gagyí, Ungvári–Ungvári), ezek mind és mind mélyen épülnek egybe a kötet tanulmányainak témaköreiben. Emellett az érintett iskolák és az adatfelvételi feladatlapok melléklete teszi teljessé a kötetet. A kutatás egészére, többévi tapasztalati anyagára érvényes összegző sorokban az emberi csoportok létének kiterjesztett szféráiból, a kommunikatív és virtuális új világok hozzáadásával összevetésben tárgyalt eszköztár, szimbólumhasználat, a hagyományosból az „alternatívák nélküli” felé változó formációk összképe (Giddens teóriájával összhangban) jelenik meg, beleértve a kommunikációs eszközök hiányának gettósító hatását, a dezorganizáció esélyeit és a deviáns viselkedésmódok sokféleségét is. Mindebben a globalizáció hibriditást erősítő, a jelteremtés és szimbólumhasználat innovációja miatt parttalanná váló értékrendiség tolu elő fenyegető összképként (186.). Az egyének és közösségek tereiben megjelenő (fotómellékletekben pontosított) reprezentációk az élménytársadalmiságot éppúgy erősítő összhatásúvá állnak össze, mint az életmódok korábbi, két világháború közti vagy még messzebbi konvenciói idején jellemző volt (139–149, 107–124, 89–102.). Árnyaltabbá, vitathatóbbá teszi mindez azt a távolsági víziót, hogy az erdélyi (jelesül leginkább magyar) társadalmi környezetben a kommunikációs univerzum mint valami biztos és kockázatmentes értékrend, mint közösségi intézmény maradt meg valamely premodern állapotában. Sőt, ellenkezőleg: még a premodern mintázatok is kapnak érdemi mennyiségű kérdőjelet, átértelmezhető kontextus, kommunikatív horizontot is.

Úgy vélem, Gagyí József és munkatársai a marosvásárhelyi Sapientia egyik fontos irányát, profiljának merészen vállalható karakteres jegyeit,

a modernitás kihívó kérdéseinek mélyértelmű prezentációját vállalták kötetükkel – mely ugyan nem tegnap jelent meg, de bizonnyal találnék, aki még nem ismeri. Pedig korszakos opusz, s erre az ébred rá csak igazán, kinek kíváncsisága átlapoz a címodalton s előszón, bele a gondolatmezők sűrűjébe...

Romániai magyar kisebbségtörténet

A romániai magyar kisebbség történetéről, impériumváltásokról, magyar intézménypolitikáról és generációs képviselői konfliktustörténetről számol be Bárdi munkája (*Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, Spectrum Hungarologicum, 647 oldal); Pro Print Könyvkiadó, Magyar Kisebbség Könyvtára, Csíkszereda 2013., 607 oldal), mely doktori értekezésként keletkezett és Szeredában jelent meg. A monográfia könyvészeti háttere, tudományos súlyú előzményekre utalásai pusztán listában is negyven oldalt tesznek ki, sok-sok évnyi (egyszerűbben: két évtizednyi) kutatást, adatbázis-építést, forrásfeltárást, részközleményeket, esetelemzéseket, feltáró vagy elemző írásokat súlyba véve. Esettanulmányi, vagy kisebb monografikus egységekre is épülő fejezetei (Töréspontok; Keretek; Folyamatok) gazdagok a tipológiákban, komparatív áttekintésben, csoportkonstrukciók vizsgálatában, s magának az önálló erdélyi magyar kisebbségi mozgalmatörténet szakaszainak, önszervező transzilvanizmustól ezredvégi integrációs viszonyrendszerig terjedő hullámok gazdag jellemzésének mélyértelmű, de határozottan és karakterisztikusan egyértelmű részletrajzaiban (517–523.).

Bárdi 600 oldalas tudományos művéről közel reménytelen rövid kivonatot adni, de megkockázható az összegzés: a romániai magyar kisebbség történetének alakulás- vagy változástörténetében két fő csoportozatot tekint felelősnek, magukat a mindenkori politikai, kormányzati eliteket, illetőleg a kisebbségi eliteket. Az ő háborúik, érdekeik, alkuk, sumákságaik, játszmáik, eredményeik és kudarcaik, kényszereik és belátásaik hatnak vissza

a kisebbség históriájára, nemzeten és határon belül vagy azon túl is, kisebb időciklusokban vagy évszázadnyi következménnyel együtt akár. Kötete nem csupán a 20. század kisebbségstóriájában talán legnagyobb hatású, legtöbb kihívást és választ, politikai megoldást és ideológiai trükközést megélt, legtöbb ügyet és ürügyet szolgál(tat)ó kisebbségéről, a romániai magyarságról szól, hanem a magyar nemzeti mozgalom társadalomtörténetéről, szerveződésének okairól és módjairól, az anyaországhoz fűződő viszonyáról és a magyar kormányzatok támogatáspolitikai rendszeréről, az impériumváltás(ok) folyamatairól, szemléletváltozásokról, helyi/nemzeti kisebbségi stratégiákról és különböző generációs csoportok intézményrendszeréről is. Szerzői vallomása szerint e műben „nem a két világháború közti romániai magyarság történetét” dolgozta föl, hanem „a működés modelljének elemeit” akarta összerakni (9.), melyben Pál Árpád kisebbségi közíró 1933-as kéziratosa művére utaló címmel (*Otthon-haza*) a személyes és a nemzeti önzonosság szabadságkérdéseit kívánja tetten érni – de nem egy ideológiában vagy a kisebbségi kérdés kezelésének lehetséges modelljében leli meg fókuszpontját, hanem „a közösségi önszerveződés működését”, „a konstrukció megértését” szorgalmazza, s ideológiai értékrend helyett az érdekviszonyokról szól, „tudatosan dezideologizált” léthelyzetekről, az otthon- és hazafogalom tartalma közti feszültségről és lineáris fejlődésképlet helyett a „folyamatos reintegráció” természetrajzáról. Az otthonból lehet haza vagy valamely haza elvárása (a Szűcs Jenő-féle fogalomkör mentén), azaz olyan ház, mely egyszerre otthon is, nemzet is, szeretetteljes, patrióta és erkölcsi-politikai elkötelezettséggel teljes. Ehhez a szülőföld mint élmény, tapasztalat és emlékezet járul, hol a nemzeti mozgalom formájában (mint 1940-ben, a visszakérvült Észak-Erdély helyzetét és intézményeit, regionális jelentéstörténetét taglalva), hol a többségi helyzettudat változásával a kisebbségi nacionalizmusok formájában (mint napjaink eseményhullámai között), amikor e közösségek céljai immár „saját kvázi-társadalmak létrehozása és a magyarországi

emancipáció” (11.). Eközben nem csupán nemzeti vagy traumakánonok tárgyalása felé tér ki, hanem a hatalomváltások, kormányzati és meghatározó nemzetpolitikai személyiségek (Klebelsberg Kunó, Jancsó Benedek, Iuliu Maniu) saját társadalmat megerősítő gondolkodásmódjára, a magyarságpolitika és a kisebbségpolitikák természetrajzára is figyelmet fordít, s a korántsem szűken vett lokális térben, hanem közép-európai összehasonlításban, a támogatáspolitikai stratégiákban, párt- vagy társadalompolitikai törekvések, intézményi és világnézeti eltérések kulturális jelentéstartalmaira is rávilágít. Az ideológiai szocializációs folyamatok, a történeti dimenziók normatív komponensei, az ideológiai trendek generációs eltérései vagy korszakos hullámai s ezek összefüggései korszakkal, ideológiai programosságokkal, hatalmi eszköztárral, integrációs és leválási törekvésekkel, lojalitás és diszkrimináció hatásaival, revizionizmussal és integrizmussal, kisebbségvédelemmel és stabilitási folyamatokkal – olyan keretek, kulcsfogalmak és funkcionális hatasegyüttesek, melyek a romániai magyarság körülményeit ezekbe a fejezetekbe és alfejezetek résztemáiba tagolják.

Bárdi Nándor könyve roppant markánsan fölteszi az alapkérdést a recenzensnek, melyre a „köznapian diákos” válasz a kötet egészének sárga kiemelővel végigolvasása szokott lenni, hogy ugyanis melyek a lényegi, meghatározó, jellegadó folyamatok, mik a meghatározó erők, érdekek, struktúrák, funkciók, s mikor milyenek az interpretációk, hogyan változnak az áttekintett évszázadnyi időben – mindezt egy rövid ismertetőben nevetséges képtelenség lenne „kijegyzetelni”, „lényegkiemelni” vagy összegezni. Nemcsak szaktörténeti szempontból végez el óriási munkát, dolgoz föl sok száz forrásművet, temérdek levéltári adatbázist, irodalmi és sajtótörténeti alapanyagot a nemzetiségi mozgalmak, kényszerközösségi helyzetek, nemzeti kisebbségi folyamatok, „kényszerkisebbségi” közérzetek, modernizációs folyamatba tagolható átalakulások nagytérségi tájképét adva, hanem érzékeny ideológia- és elitkritikai alapállásával a sokszor elkent, feledésbe merült, leplezett

és letagadott hatalmi törekvések konfliktustörténetének összképét is megrajzolja. Irigylendő lendülettel, a régóta készülő nagy áttekintés magabiztosságával, a szinte követhetetlen gazdagságú és heterogén helyi interpretációs játszmák tüpontos állapotábrájával. Nehéz lenne eldönteni, vajon az erdélyi politikai elitek, a romániai magyarság, a magyarországi kisebbségpolitikai irányítás, a Kelet-Európa-történeti kisebbségtudomány vagy a történész szakma lehet hálásabb ezért a monumentális folyamatábráért. E (korántsem rövid) ismertető teljes terjedelmét bőven meghaladná, ha csak a Bárdi által súlyba vett fogalmak, jelentéshátterek, tisztázó szándékok, szakkifejezések, értelmezési dimenziók pusztá listáját adnánk vissza. A Szerző által megismert, földolgozott, hivatkozott szakirodalom aprólékossága, kritikai körképének és egész értékrendjének nyomatékos mivolta, a kihatások és kihangzások egész sugárzó tere olyan impozáns méltósággal kerül e körképbe, amit – talán megengedhető itt a recenzens némileg túlzó minősítése – a hazai szaktudomány az elmúlt évszázadban sem produkált ily magvas egységbe.

A kötet egésze voltaképp azt a jóleső benyomást erősíti meg, hogy minden részeredmény relatíve érvényes közlésének, összhatásának tanulása előbb-utóbb lehet olyan nagymonográfia, mely nemcsak a szorgosan és kitaróan végzett gyűjtőmunkából származik, hanem az alkotóelemek strukturált összképének összeállíthatóságát is kínálja idővel. Bárdi művének ezért egy „nagy hibája” van, nevezetesen hogy megkerülhetetlen hivatkozási alap lesz a kisebbségtudományi térségkutatások (felvidéki, kárpátaljai, örvidéki, erdélyi, délvidéki) összefoglalóinak készítői meg használói számára is, s mintája a hazai kisebbségtudomány jövőjébe kutatóinak életműve, munkássága terén. Megítélésem szerint lehetséges, hogy tájnéprajzi, szokáskutatási, folklorisztikai, vallásvizsgálati, etnoföldrajzi vagy kultúráközi interdiszciplináris kutatásokban, kulturális antropológiai vagy térségi művészeti, régészeti meg irodalomtudományi téren még számos részelemzés pontosító adalékokkal szolgálhat a romániai magyarság kisebbségi

léhelyzetét megvilágítóan, de az akut, aktuális, jelenkori vizsgálódások bázisaként szolgáló strukturális lényegű áttekintések mostantól mint biztos alapra támaszkodhatnak e nélkülözhetetlen doktori értekezés eredményeire.

Kultúraközi térben

A „friss szerzemények” könyvespolcán a legutóbb érkezett művek is több időt kívánnának, mint amennyi dukál. Olyik nem is tegnapi, hanem szinte múlt idejű opusz, egymás mellé kívánczósuk csupán a recensens ördögi trükkje által hiteles (valamelyest). De talán megbocsátásra érdemes, ha a könyvek lajstroma nem a kiadói idő, hanem az olvasói találkozás keretébe illeszkedik... Így is több hely s még több idő kellene, hogy méltó gazdagsága mindegyik műnek úgy bontakozzon ki az értékelő sorokban, szinte ne is kelljen már végigolvasnia őket az érdeklődőnek. De hát ez (köztünk szólva is) lehetetlen, sőt hamis játék lenne, hisz a „méltó” kultúraközi jelentéstér nem is mindig mutatkozik azon frissiben, csupán az idő öblében és lassú mozgásának folyamatában. Kisebbségkutatás, kulturális sajátosság, értelmezések és megértések, újraolvasatok és kontextusok tehát a hívószavak, melyek az alábbi kiemelés eredményezték. A kapcsolódó szemléért megbocsátást remélve – hiszen csak töredék tanítások surranhatnak át a közvetítő szándékán is, a művek mélyebb tartományaiban nemegyszer sokkalta magasabb közlésmóddal...

Igéző kontrasztot tükröz a kultúraközi (avagy inkább a rokon kultúrák, szomszédos világok közötti) milióból a *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról* (Balázs Sándor és mtsai szerk., Kolozsvár, 2009, 204 oldal). Méltatlan kontraszt, hogy a durva tetteket, bornírt döntéseket, megfontolatlan kivagyiságokat és strukturális gyalázatot a színek pompázatos világáért felelős „fehér” szóval szokás illetni. E rejtjelzett üzenet dokumentumokat, kiadatlan, átbeszéletlen, sérelmesnek tekinthető otrombaságokat tartalmaz – kisebbségi környezetben. Közrebocsátója a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, mely testület a magyar universitas ügyét veszi szemügyre az

európai univerzumban, az impériumváltások során, az egyetemépítési kísérletek és kudarcok historikumát végigkövetve. A szerkesztőbizottság (Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaál György, Kónya-Hamar Sándor, Somai József) egyfajta mai és történeti értelemben fontossá vált (vagy csak jelen volt) multikulturalitás értékelve alapján ad képet az 1581-ben, Báthory István idején alapított első magyar egyetemről, a Mária Terézia által ismét Kolozsvárott telepített karokról, melyek 1872-ben mint újfent megnyitott állami magyar egyetem intézményei karoltak össze, hogy a Ferenc József alatt megizmosodott intézményt azután a román hatóságok 1919-ben ismét bezárhassák. A háborús idők még olykor kedveztek is, 1946-ban például őrizni is kellett a látszatot, hogy a magyarok egyetemmel bírnak kisebbségi jogaik méltánylása ürügyén, de legott felszámolták a látszatokat 1956-ban, mihelyt az „eseményekkel” szolidáris diákság és tanári kar a „nacionalizmus veszélyét” rejthette magában. A pártállami időkben „népi kezdeményezésre” hallgatva megszüntetett intézmény egy minisztériumi rendelet alapján egyesítésre került, s ha utóbb majd '89-ben úgy hihette az erdélyi magyarság, hogy a rendszerváltó demokrácia engedi kiteljesedni az önállóságot, tévedett: a kétezres években talpra állott Kezdeményező Bizottság ismét megkapta a vádat, hogy a kétnyelvű feliratokkal többségellenes lázításba és illegális kalandorságba fog. A kronológia, a dokumentummelléletek, a historikus szigorúsággal követett interpretáció egésze azt sugallja: az egyetem mint intézmény eredendően az ókori szellemi kincsek összegyűjtésének, rendszerezésének, univerzális feltárásának és értelmezésének iskolája volt a 10. században (*studium generale* néven), s az európai felfogásban az emberi értelemben vetett hit, a megismerő nyitottság és az értelmes gondolkodás rangja eleve hozzátartozott az intézményes tudásátadáshoz. Párizs vagy Bologna, a platóni akadémia vagy épp az erdélyi tudásátadás műhelyei nemcsak universitas-ok voltak, hanem a tanár és tanítvány protestáns eszmeiségét követő kultuszhelyek, a közös munkára épülő tudás topológiai esélyei. Ehhez már a teológiai és

morális fenség többleteként járult a bizánci túlnyomást ellenpontozó európai szellem követése, az etnikai közösségek harmóniájára törekvés, a nyelvek büvkörét átölelő tudás és gyakorlat. A kötet egyes írásainak (összesen tíznek) aprólékos ismertetése egy kisebb tanulmány vagy kiadósabb feljegyzés volna, ezt szívesen hagyom az Olvasóra. Amit a kötet egésze üzen 240 oldalon: a társadalom relatív teljességének viszonylag komplex értelmezésére és megértésére elszánt törekvés kitarító volta. Ezt tanulhatjuk az alapítóktól, a küzdőktől, a vitakozóktól, kármentőktől, kálváriajáróktól, az erdélyi magyar felsőoktatás egész történetéből, példázataiból... Talán nem is először, de (sajnos, vélhetően) nem is utoljára.

Tudás és társadalom elméleti viszonyrendszerre, a megfigyelés, megértés, élmény szemantikai problémáira ugyanakkor jól láthatóan nemcsak az erdélyi világot vagy a tudástermelő intézmény szekuláris világát jellemzi, de a tudni-nem-érdemes dolgok és a tudottan is kételyekkel körülvett értelmezések harmóniájának európai vagy még egyetemesebb létfelfogásait szintűgy. Ugyanez igényt, mintát angolszász, de elsősorban német és angol típusú kisebbség-korrajzot adja a megannyi összenem-hasonlítható módszerrel és szemléletmóddal gazdag konferenciakötet, melyet a kolozsvári Sapientia adott ki 2008. márciusi tudományos találkozásának anyagából. Ez a nemzeteket és kisebbségeket határokon belül, határok alatt és határok fölött is szemügyre vevő szövegválogatás a kisebbségiséget mint uniós kihívásnak és ugyancsak uniós újításnak is szerepet adó tüneményt járja körül. A Bodó Barna és Tonk Márton szerkesztette kötet: *Nations and National Minorities in the European Union* (Sapientia – Hungarian University of Transylvania, Cluj-Napoca, 2009., 263 oldal) – nyelvek, identitások, kistáji és interetnikus kapcsolatok, kultúrák közötti játszmák megannyi verzióját vonultatja föl tizenhét szerzői-előadói anyagban, s ha szabad az interkulturális sugallatokra hallgatni, röviden úgy fogalmaznám: uniós félszekkel tálalja azt, amit a kutatók széles köre, diákok és egyetemi

oktatók, cigánykutatók és erdélyi politológusok, történészek és nemzetközi jogászok szinte egybehangzóan úgy értelmeznek mint Európa felkészületlenségét az újonnan csatlakozó országok kisebbségi közösségeinek befogadására. Csupán néhány névvel jelezve a tematikákat: Bodó Barna nemcsak kutatói és tudományos sorsával, de a Babes–Bolyai Tudományegyetem historikumával is illusztrálja, milyen befogadáshiány ül még mindig a magyar népegyeségen Kolozsvárott; Vizi Balázs a regionális és etnikai kisebbségi mozgalmak európai állapotával igazolja a felmerülő kételyeket, Christoph Pan a minoritások uniós játszmáinak esélytelenségeiről értekezik, Vasile Docea egyenesen a történeti értelmezések tüzebe engedi a kisebbségtematikákat, Binder Mátyás hasonló alapon történeti, de a magyarországi cigányságkutatásban már empirikus élmény révén igazolja a képességihiányt, mely a magyar társadalom befogadáshiányos felfogását jellemzi, Nádor Orsolya az egy-, két- és többnyelvűség esélyeit latolgatja az uniós dilemmák közepette, Egyed Péter számára a liberális jogszemlélet és a kisebbségpolitika sutasága nyújt kritikai felszínt, Szoták Szilvia pedig egy magyar–osztrák kistrégió határdiskurzusaival illusztrálja a közeledés és távolságtartás esélyeit. A könyv német és angol nyelvű írásai (román összefoglalókkal) éppen a kisebbségi tudásterületek közelségét és egyben távolságtartási stratégiáit jelzik, nemcsak egymástól, hanem az uniós egységesülési játszmák árnyékában is. Olvasata(i) ma már nemcsak a határainkon túli szférákban, hanem a hazai tudományelméleti és interdiszciplináris közegben is kötelező lenne, ha komolyan tudnánk venni a korszakos kihívásait mindezen társadalmi tételeknek és játszmáknak. Szinte kézenfekvő, hangsúlyozást sem igénylő, hogy itt a kultúrák közötti kontextus nemcsak határok között, etnikai kontaktuszonák között, korok és körök között, hanem nemzeti, nemzetközi, interkulturális és multinacionális dimenziók között hat, az értelmezés, belátás, elfogadás, kritika és interpretáció annyi féle, ahány európai nézőpontot csak felvesz a gondolkodó egyed. Súlyos vétek, parttalan kontraszt lenne arra tenni a hangsúlyt,

mennyire interdiszciplináris ma már minden belátás, s mennyire nem „valakiknek” van „igaza” vagy tévedése – hanem éppen ellenkezőleg: minél kevésbé komplex egy etnikumközi vagy kultúrák közötti kölcsönhatás-elemzés, annál kevésbé érvényes bárminő megállapítás róluk mint öntörvényű elemekről. De hisz ezt voltaképpen tudjuk is, csak éppen a megjelenésmódok és mutatkozások sokszínűsége vakít el néha, midőn a komplexitást hangsúlyozva látszólag feledjük az egyedit, vagy fordítva, méltán sokra tartva a másságot, a hasonlóság érdeme halványodik el pillantásunk előtt.

Hasonló kétes komplexitással üzen a Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára szerkesztett kötet is, amely Bodó Barna, Bakk Miklós és Veress Károly szerkesztők jóvoltából *Kisebbségben, közösségben* címmel (Politeia Egyesület – Bolyai Társaság – Communitas Alapítvány, Kolozsvár 2008. 400 oldal) jelöli az illúziók, nosztalgikus elvágyódások és misztikus megváltások képzeletvilágán túli cselekvő közösséget, melynek a lét-ige, a hogyanlét módja, a kitartó feladatvállalás tisztessége adja ellenpontját azok számára, akik nem kilépni próbálnak az alkalmazkodás kényszereiből, hanem együtt létezni azokkal. A tizenhét szerző felsorolása nem adott lehetőség itt, a tárgyalt tematikák sokszínűsége pedig az ünnepektől iránti elkötelezett kapcsolatot, szellemi örökségvállalást, mintakövetést tükrözi, ezekből néhányat fölidézni viszont érdemes volna: az „identitástudatunk zavarait” már a nyolcvanas években megkomponáló Balázs Sándor filozófiai, történeti, szociológiai, demográfiai, jogi, pszichológiai alapozással él, s az üdvözítő írások is ezekről a tudásterületekről hoznak megvilágosító fényeket. A romániai tudományosságban kivételes fontosságú iskolát nyitó Dimitrie Gusti szellemét idéző és munkásságát tolmácsoló Balázs Sándor a tisztelgők körétől nem ok nélkül kap filozófiai realitásfogalmakról, angolszász kisebbség-felfogásokról, jogi autonómiákról, iskolai motivációról, multikulturális egyetemépítésről, a román demokrácia rendszerváltás kori jellemzéséről, nemzetdefiníciókról, politikai aktivizmusról, geopolitikai szinergiáról, nemzeti kisebbségvédelmi

gyakorlatról, kétnyelvűségről, uniós jogrendről szóló tanulmányokat – mindezek éppen a multikulturális kisebbségi létformák, alapjogok és létvalóságok felől nézve taglalják azt az állapotot, amelyben a klasszikus erdélyi kérdés: „lehet vagy nem lehet” megmaradásra törekedni, nem csupán megerősítő választ nyer, de a nemzetközi (térbeli) és történeti (időbeli) harmóniakeresés példái révén olyan visszaigazolást is, melynek épp az ünnepektől életművében gyökereznek sorskérdései.

A tudni érdemes tudások közé tartozik ugyanakkor egy további értelmezés-piaci terület, amely mint a „nép művelésének” egyik technológiája, megdolgozásának ismert módja, s épp az utóbbi időkben sokkal sikeresebb is, mint a tudományos felöltözködés igénye és értékrendje, vagyis a vásárlás és a korszakunkra jellemző új „aranyláz” legmervadóbb formája: a fogyasztói magatartás. A versengés, a bőség, a marketing uralma, a társadalmi együttműködési és kizárási formák új hatásmechanizmusai ma már vitathatatlanra teszik, hogy a zsákmányolók egyik, a termelők másik, a kisajátítók harmadik és az újraelosztás új korszakaira jellemző további, jóval „betegesebb” életvilágok ezenfelüli sajátos keretéről van szó, mely éppúgy összefügg kultúrák közti kapcsolatokkal, hardverrel és szoftverrel, mint életvezetési értékek válságával, kapcsolathányokkal és kiszolgáltatottságokkal. Magát a konzumálás-jelenséget nemcsak érzékeljük, de a mindennapi lét szinte minden alakzatában és minden jelenségében jelen van maga a fogyasztás, tekintve a sajtót, reklámokat, utcai figyelemfelkeltést, egyetemet, sajtót, promóciós kínálatot, online keresgélést és informális gazdaságot egyaránt sorra vevő rendszerben. A tünemény nemcsak megismerésre, de kulturális értelmezésre szorul (tegyük hozzá, a tudományos elemzést régóta – mondjuk nem tekintve messzebb, mint Simmelig vagy Weberig, Marxig vagy Veblenig – egyformán izgatva), s épp ezért tanításra, megértésre is érdekesíthető. E célra készült az az egyetemi jegyzet is, Gagy József *Fogyasztói magatartás*-a (Scientia Kiadó, Kolozsvár 2009., 192 oldal. Online: http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=289), melynek

a szerző által adott horizontja nem „a szervezetek világának” makrogazdasági, bankpolitikai vagy tőkekonverzációs szintjén definiálható, hanem épp ellenkezőleg, a szerző antropológiai alapállásából fakadó természetes meghatározottsággal: az emberi dimenziók általi behatároltsággal. A kötet három nagyobb fejezetének (fogyasztás fogalma, elvek és tartalmak; társadalom mint kooperáció és dominancia terepe; mai feltételek, fogyasztási gyakorlatok rendszere) szinte mindegyikét a kulturális antropológia fókuszpontjai között hangsúlyos termelés, felhalmozás, csere, többlet koncepciójára, a Polányi-féle „nagy átalakulás” és archaikus gazdasági-elosztási viszonyok forradalmi átalakulására vezeti át/vissza/tova. Az emberi tevékenységek praktikus és szimbolikus formái, a társadalmi kommunikáció sodrában zajló elosztási és részesedési viszonylatok, valamint a ragadozói létre kárhóztató modern árucikk-birtoklási lázak fajtái és értékelvei olyan jól tagolt rendben mutatkoznak a kötetben, hogy az vaskos nagy műveket pótol – bár ez nem célja, sőt ezek felé csak terelgetni próbál. A „nagy értékváltás” időszakának, századunk elejének alapmozgásait rögzítő zárófejezetében ezt a társadalmilag szervezett átmeneti rítusállapotot, a szolgáltatások és fogyasztási felelősségtudatok nagy komplexitásdilemmáit, valamint a mindennapi

életet átszövő kiszolgáltatódás feszültségeit feloldani képes emberi reflexiót akként értékeli, mint (talán egyetlen, csekélyke eséllyel kecsegtető) mérlegelési feltételt, amely az elemzés biztosítékát még nyújtani tudja. E belátások nélkül a tömegtermelésbe sodródó és java produktumát a szolgáltatások végtelen cserehálózatával helyettesítő korszakos kultúra szomorú végóráit lehet csupán nekrológba foglalni. Ha még lesz ki megírja, hiszen az már nem piaci termék, s lesz, ki elolvassa vagy átérezze, hisz erre mind kevesebb az esély...

Kisebbségek-e a fogyasztók, sztereotípiagyártók, kultúraközi határokon mozgó, európai sodrásokba kerültek, egyetemfenntartó vehemenciák, avagy a mindenkori többséggel interakcióban álló, létfeltételeiket etnicitásuk vagy hozott és gyarapított kultúrájukban védeni próbálók? Nem többségek-e épp ebben a kulturális interferencia-világban? Nem a többségben lévőkhöz hasonlóan óvják, tartósítják-e a maguk túlélési esélyeit, s viszik tovább örökségeiket? A válasz sosem egyértelmű – közelítésmódoktól, belátásoktól függ. Mert valahol, valamiben, valakikkel szemben, valamikor mindenki kisebbségi. Minden többség is kisebbségekből áll. Amíg áll...

A. Gergely András

Kézben tartott társadalom

Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében. Akadémiai Kiadó, Bp. 2011. 300 old.

A vaskos, tipizálással, modellezéssel teletűzdelt szakirodalom fáradságos olvasmány még a szakmabeliek számára is. Nem így a Kiss Réka tanulmánya, akinek sikerült a maga dinamikájában megragadni a 17–18. század erdélyi társadalmát. A látószög perspektíváját a Küküllői Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei irányítják, de megszólalnak a kor zsinati végzései, országgyűlési határozatai is, amennyiben azt az éppen

tárgyalt kérdés megköveteli. Lelkészként és néprajzusként egyaránt fogva tartott a gondolatok sodrása, következetessége, miközben csodálhattam a történész és a néprajzos érdeklődésének baráti találkozását és egymásra találását az író személyében. Az egyház társadalmi jelenléte, közösségformáló ereje vagy éppen kudarca az egyéni életutak, attitűdök tükrében elevened meg. Nem kapunk teljes képet a kor közéletéről, mint ahogy nem

Máté István (1974) – lelkész, doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, mate.istvan74@gmail.com